

Школа І. В.

Бердянський державний педагогічний університет

Полуляхов А. С.

Бердянський державний педагогічний університет

Мороз А. А.

Бердянський державний педагогічний університет

ПЕРЕКЛАД З ПОЗИЦІЇ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

У статті досліджується перекладацька діяльність з позиції психоаналітичної теорії. Актуальність роботи зумовлена трансформацією перекладу у сучасному глобалізованому світі з технічної операції у складний когнітивно-психологічний процес, де людський фактор залишається незамінним. Підкреслюється необхідність глибшого розуміння несвідомих механізмів, що впливають на прийняття перекладацьких рішень, а також інтеграції психологічної складової в підготовку фахівців.

Метою статті є дослідження перекладацької діяльності через призму психоаналітичної теорії з акцентом на виявленні ролі несвідомих процесів у формуванні перекладацьких стратегій та рішень. Для досягнення мети використано міждисциплінарний підхід, що інтегрує інструментарій перекладознавства, психоаналізу та лінгвістики. Теоретико-методологічну базу сформовано на концепціях класичного психоаналізу З. Фрейда та структурного психоаналізу Ж. Лакана, а також на ідеях В. фон Гумбольдта та Ф. де Сосюра.

У роботі доведено, що мова розглядається не лише як інструмент комунікації, а як живий організм, що відображає колективне несвідоме, історичні травми та культурні архетипи. Перекладача визначено медіатором між двома такими організаціями, а його діяльність представлено як акт подвійного народження – нового тексту та нового перекладача. Детально проаналізовано несвідомі механізми, що впливають на переклад: витіснення, зміцнення, згущення, обмовки та забування. Розглянуто феномени переносу та контрпереносу, які формують тональність і акценти перекладу.

Окрему увагу приділено аналізу впливу конотативних та приватних значень, що несуть емоційний заряд та індивідуальні асоціації, що робить неможливим повністю об'єктивний переклад. Визначено, що прагнення до ідеалів «точності» та «нейтральності» є утопічним через природу перекладу як діяльності, що залучає несвідоме. Натомість запропоновано ідею усвідомленої саморефлексії перекладача як етичну вимогу. Зроблено висновок, що переклад є не технічною передачею інформації, а простором зустрічі двох мов та культурних психік, де несвідоме перекладача вступає в діалог з несвідомим автора, а перенос, опір та механізми захисту стають невід'ємними умовами роботи.

Ключові слова: переклад, психоаналіз, несвідоме, Зигмунд Фрейд, Жак Лакан, перенос, механізми захисту, мова як живий організм, саморефлексія перекладача, конотативне значення.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі переклад перестав бути лише технічною операцією з перенесення тексту з однієї мови на іншу. Він перетворився на складний когнітивно-психологічний процес, який вимагає не лише лінгвістичної компетентності, а й глибокого розуміння внутрішніх механізмів, що керують перекладацькою діяльністю. Попри стрімкий розвиток технологій машинного перекладу та штучного інтелекту, людський фактор у перекладі залишається незамінним, адже саме перекладач

привносить у текст своє розуміння, інтерпретацію та, найважливіше, свій несвідомий досвід.

У цьому контексті актуалізується значення психоаналітичного підходу до вивчення перекладацької діяльності, що зумовлено кількома чинниками. По-перше, сучасні дослідження в галузі нейролінгвістики та когнітивної психології підтверджують, що більшість ментальних процесів відбувається на несвідомому рівні, що безпосередньо впливає на якість і характер перекладу. По-друге, зростає усвідомлення того, що пере-

клад є не лише міжмовною, а й міжкультурною та міжособистісною комунікацією, де особистість перекладача відіграє ключову роль. По-третє, у контексті підготовки майбутніх перекладачів та підвищення кваліфікації практикуючих фахівців постає необхідність розширення традиційних методик навчання за рахунок включення психологічної складової.

Особливої уваги заслуговує питання критичного осмислення власної перекладацької практики, що неможливе без розуміння несвідомих механізмів, які впливають на прийняття перекладацьких рішень. У сучасних умовах, коли перекладачі працюють із текстами різної складності – від художньої літератури до наукових та юридичних документів – усвідомлення власних психологічних особливостей стає не просто бажаним, а необхідним елементом професійної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психоаналітичний підхід до перекладу має глибокі теоретичні корені, що сягають праць З. Фрейда та Ж. Лакана, які розглядали мову як структуру, що відображає несвідомі процеси. Систематичне вивчення перекладу через призму психоаналізу розпочалося в останні десятиліття ХХ століття і продовжує активно розвиватися у світовому науковому дискурсі.

Серед піонерських робіт варто відзначити дослідження Енн Квінні (Anne Quinney) "Translation as Transference: A Psychoanalytic Solution to a Translation Problem" (2004), в якій авторка, спираючись на власний досвід перекладу мемуарів французького психоаналітика Ж.-Б. Понталіса, досліджує, як обидва процеси – психоаналіз і переклад – використовують механізми переносу, контрпереносу, опору та розкриття для досягнення своїх цілей. Квінні стверджує, що переклад є не просто метафорою психоаналітичного досвіду, а має з ним спільні виклики та шляхи їх вирішення, пропонуючи герменевтику перекладу, яка визнає роль несвідомого в перекладацькому процесі.

М. С. Трістан (Meritxell Serrano Tristán) у своєму літературному огляді "Psychoanalysis and Translation: A Literature Review" (2014) систематизує дослідження взаємозв'язку психоаналізу та перекладу, простежуючи цей зв'язок від ранніх етапів розвитку психоаналізу до сучасних праць у галузі перекладознавства і аналізуючи проблему суб'єктивності в практиці та навчанні перекладу.

Серед найновіших досліджень варто відзначити роботу Андреаса Майєра (Andreas Mayer) "The Ambivalent Translator: Towards a History of

Psychoanalytic Translations" (2023), де автор досліджує амбівалентність перекладача як фігури, що розривається між двома мовами та культурами. На прикладі перших англійських перекладів праць Фрейда, здійснених Абрахамом Арденом Бріллом, Майєр демонструє, як детальний історичний та філологічний аналіз допомагає зрозуміти афективні та інституційні зв'язки між авторами, перекладачами та читачами.

А от Махмуд Афруз (Mahmoud Afrouz) у статті "Interdisciplinary Comparative Literature: Comparative Vision of Lacanian Psychoanalytic Theories through the Lens of Translation Studies" (2022) застосовує ідеї Ж. Лакана для аналізу фундаментальних концепцій перекладознавства, досліджуючи зв'язок між культурою, ідентичністю та перекладом через призму психоаналітичної теорії.

Важливим внеском у розуміння психологічних аспектів перекладу є колективна монографія під редакцією С. Хубшер-Девідсон та К. Лер (Séverine Hubscher-Davidson and Caroline Lehr) "The Psychology of Translation: An Interdisciplinary Approach" (2022), яка пропонує нові перспективи аналізу перекладу – від психології розвитку до психології праці, посилюючи зв'язки між перекладознавством та психологічними дисциплінами.

Окремої уваги заслуговують дослідження, які, хоча й не є суто психоаналітичними, торкаються культурних та ідеологічних аспектів перекладацької діяльності. Лоуренс Венуті (Lawrence Venuti) у праці "The Translator's Invisibility: A History of Translation" (1995; останнє перевидання 2018) досліджує феномен "невидимості" перекладача в англо-американській культурі та пропонує стратегію "форенізації" як спосіб протистояння домінуючим цінностям приймаючої культури. Дуглас Робінсон у книзі "Translation and Taboo" (1996) звертається до психоаналітичної концепції табу для виявлення прихованих заборон, що обмежували та регулювали практику і теорію перекладу, досліджуючи, як інтерналізація давніх табу продовжує впливати на сучасну перекладацьку діяльність.

В українському перекладознавстві теорії та практиці перекладу присвячені фундаментальні праці Віктора Карабана, зокрема "Переклад англійської наукової і технічної літератури" (2004) та "Теорія і практика перекладу з української мови на англійську" (2008), а також монументальна праця Максима Стріхи "Український переклад і перекладачі: між літературою і наці-

створенням" (2006, 2020). Ці роботи є загально-визнаними у вітчизняному перекладознавстві та становлять важливий внесок у розуміння лінгвістичних, технічних та історико-культурних аспектів перекладацької діяльності. Проте психоаналітичний підхід до перекладу залишається поза фокусом цих досліджень, і тільки останнім часом спостерігається зростання інтересу науковців до цього аспекту. Особливої уваги в цьому контексті заслуговує стаття Мар'яни Лановик "Психоаналіз та сучасні проблеми перекладознавства", де розглядаються теоретичні проблеми перекладознавства саме з точки зору психоаналізу. Науковиця досліджує різні сторони особистості письменника, перекладача і читача та їхній вплив на процес перекладу, окреслює аспекти, які впливають на розуміння художніх творів у міжособистісній комунікації. У монографії "Міжнаціональні горизонти і текстуралізована свідомість українських письменників" (2014) вона присвячує окремі розділи ролі підсвідомості в перекладі, впливу архетипного мислення на процес художньої інтерпретації та міфопоетиці перекладу. Цей багатоаспектний підхід дозволяє аналізувати різні парадигми літературознавчого знання – від позитивізму та психоаналізу до постструктуралізму та культурної антропології.

Психоаналітична проблематика в українському контексті представлена також у роботах Вадима Менжуліна, зокрема у статті "Freud в Україні: транслітерація у світлі біографії" (2009), де автор досліджує питання транслітерації імені засновника психоаналізу (Фройд чи Фрейд) через призму біографічного підходу. У працях "Філософія, біографія та психоаналіз: випадок Ніцше" (2009) Менжулін аналізує взаємозв'язки філософської думки та психоаналітичної теорії.

Таким чином, аналіз наукового дискурсу свідчить про значний розвиток психоаналітичного підходу до перекладу в західній традиції, тоді як в українському перекладознавстві цей напрям, попри наявність окремих досліджень, має фрагментарний характер і потребує поглибленої роботи. Зокрема, недостатньо вивченими залишаються питання впливу несвідомих механізмів (витіснення, зміщення, згущення, забування) на перекладацький процес, феномен переносу та контрпереносу у взаємодії перекладача з текстом, а також проблема сприйняття мови як "живого організму" з власною динамікою. Саме ці лакуни зумовлюють необхідність комплексного дослідження перекладацької діяльності через призму

класичної психоаналітичної теорії в українському науковому контексті.

Постановка завдання. У цьому контексті метою даної статті є дослідження перекладацької діяльності через призму психоаналітичної теорії з акцентом на виявленні ролі несвідомих процесів у формуванні перекладацьких стратегій та рішень.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. Проаналізувати мову як «живий організм» в контексті перекладацької діяльності та дослідити роль несвідомого в перекладацькому процесі через застосування основних концептів психоаналітичної теорії З. Фрейда та Ж. Лакана.

2. Розглянути феномени переносу, контрпереносу та психологічних механізмів захисту у взаємодії перекладача з текстом оригіналу та іноземною мовою.

3. Обґрунтувати необхідність підвищення рівня усвідомленості перекладачами впливу власного внутрішнього світу на результати професійної діяльності та запропонувати рекомендації щодо інтеграції психоаналітичних підходів у процес підготовки фахівців.

Поставлені завдання покликали за собою використання міждисциплінарного підходу, який інтегрує інструментарій кількох наукових галузей: перекладознавства, психоаналітичної теорії та лінгвістики. Такий синтез дозволяє розглянути перекладацьку діяльність як багатомірне явище, що функціонує одночасно на декількох рівнях – лінгвістичному, когнітивному та несвідомому.

Теоретико-методологічну базу дослідження складають фундаментальні концепції класичного психоаналізу З. Фрейда, зокрема теорія несвідомого, концепція психологічних механізмів захисту (витіснення, зміщення, згущення) та вчення про обмовки і забування як прояви несвідомих процесів. Важливе місце займає структурний психоаналіз Ж. Лакана з його тезою про структурованість несвідомого як мови та концепціями переносу й контрпереносу. У лінгвофілософському аспекті дослідження спирається на ідеї В. фон Гумбольдта про мову як діяльність і відображення духу народу, а також на структуралістську концепцію Ф. де Сосюра про довільність мовного знаку та систему відмінностей у мові.

Виклад основного матеріалу. Комунікація як базова антропологічна практика є однією з конститутивних форм людського співіснування. Вона забезпечує не лише обмін інформацією, а й пере-

давання емоцій, побудову ієрархій, формування солідарностей і запуск поведінкових імпульсів. Утім, сам акт комунікації ніколи не є прозорим. Його пронизує опір: лінгвістичний, культурний, психологічний. Людина постійно наптовхується на межу мови – як своєї власної, так і чужої. Саме на цій межі з'являється переклад як посередництво. Переклад виконує роль не тільки технічного «мосту» між мовами, але й психічного механізму зняття напруги між «своїм» і «іншим», між уже зрозумілим і ще незрозумілим.

Історичний досвід свідчить, що потреба в перекладі не є похідною від писемної культури чи складних державних інституцій; вона набагато давніша. У своїх найархаїчніших формах перекладач фігурує як тлумач – член спільноти, який завдяки двомовності і двоїстій приналежності (одружився з представницею іншого племені і знає культуру і мову обох племен) виконує роль гаранта контактів між «своїми» та «чужими». У джерелах, що стосуються стародавнього Єгипту, вже простежується фігура перекладача як «міжмовного посередника» у сферах торгівлі, дипломатії, врегулювання суперечок [15]. Іншими словами, переклад постає однією з найдавніших соціально значущих практик виживання спільнот. Це важливо: ще до того, як переклад став технологією тексту, він був технологією довіри.

Сучасна теорія пояснює переклад як процес передачі й повторного конструювання повідомлень між мовами із врахуванням не тільки лексико-граматичних структур, але й культурного контексту [1]. Перекладач сьогодні працює в іншій інфраструктурі, ніж його попередники: він має доступ до корпусів, термінологічних баз, автоматизованих підказок, штучного інтелекту, пам'яті перекладу. Але ці інструменти радше змінюють швидкість і масштаб, ніж змінюють природу діяльності. Принципова спільна риса первісного «тлумача» і сучасного професійного перекладача – це не техніка, а психічне навантаження ролі. Обидва мають справу з тим, що завжди більше за них: з мовою як простором сили, символічного тиску і несвідомих змістів.

Щоб зрозуміти, чому так відбувається, необхідно змістити погляд з рівня «правильності» перекладу на рівень внутрішніх процесів перекладача. Адже переклад не є суто зовнішнім актом, він є також внутрішньою подією суб'єкта перекладу. У цьому контексті психоаналіз постає тим інструментом, який може детально розкрити вказані питання. Психоаналіз – від класичної фрейдівської теорії до лаканівського структурного під-

ходу – виходить із тези, що психіка суб'єкта не є прозорою самій собі і що значна частина нашого мислення, афективних реакцій (афект – це емоційний заряд), виборів слова і тону відбувається на рівні несвідомого [16]. Саме тому будь-який переклад неминуче несе відбиток внутрішнього світу перекладача, навіть якщо сам перекладач наполягає на своїй «нейтральності», «точності» чи «об'єктивності».

Щоб описати перекладацьку ситуацію, спершу треба описати мову не як механізм, а як живу систему. Вільгельм фон Гумбольдт наполягав: мова – не готовий продукт, не «словар», а діяльність, що триває [7, с. 54]. Вона не існує поза своїм рухом – кожен мовленнєвий акт стає її новим диханням. Мова не зберігається у застиглому стані: вона постійно народжується в процесі говоріння, слухання, писання, переосмислення, перекодування досвіду у символи. Як живий організм, вона росте, дихає, адаптується, старіє, відмирає на периферіях, а потім оживає у неочікуваних контекстах. Її лексика – це кровоносна система, синтаксис – скелет, інтонації – дихання, а семантичні зв'язки – нервова сітка, яка реагує на будь-який подразник культури.

Тому будь-який переклад – це не просто перенесення значень із «мови А» у «мову Б», а контакт двох живих і відмінних мовних організмів. Вони не завжди гармонійно співіснують: один може відкидати іншого, чинити опір його лексичним чи синтаксичним «клітинам». Коли перекладач переносить слово чи образ, він упроваджує в інший організм елемент чужої біології – і мусить зробити все, щоб той не був відторгнутий. Завдання перекладача полягає не лише у формальній точності, а в тому, щоб забезпечити життєздатність нового смислу в чужому середовищі, адаптувати його, не спотворюючи сутності.

Саме тому слова Гумбольдта про мову як «зовнішнє виявлення духу народу» [8, с. 23] набувають особливого значення. У цьому контексті мова – не просто знаряддя комунікації, а спосіб буття народу у світі. Вона акумулює колективне несвідоме: історичні травми, архетипи, заборони, стереотипи, які зберігаються не в словниках, а в синтаксичних жестах, у повторюваних ритмах мовлення, у прихованих конотаціях. У цьому сенсі кожна мова – це жива психічна форма, спосіб мислити, відчувати, мріяти і пам'ятати.

Перекладач, відповідно, виступає не «техніком», а медіатором між двома способами існування, між двома культурними психіками, між двома картинами світу, що ґрунтуються

на різних відчуттях реальності. Це неймовірно висока напруга: перекладач мусить тимчасово жити у просторі двох свідомостей, співпереживати двом мовним світам, не втрачаючи власної суб'єктності. Він наче стає «двомовним аналітиком», який уважно слухає несвідоме обох сторін – мови-джерела й мови-цілі, – розуміючи, що обидві приховують щось, чого не можна сказати прямо.

Саме ця двоїстість і робить переклад чимось подібним до магічного дійства. Загмунд Фройд нагадував, що «слова спочатку були магією і зберегли частину своєї магічної сили» [3]. Для психоаналізу слово – це не нейтральний знак, а носій бажання, заборони, травми, влади. Кожне слово несе в собі залишок афекту, воно є каналом несвідомого. Коли перекладач торкається тексту, він вступає у контакт не лише з інформацією, а з прихованими енергіями мови, які здатні зворушити, поранити або спокусити. Саме тому переклад можна трактувати як форму символічної алхімії: перекладач не просто трансформує форму вислову, а перетворює один психічний матеріал на інший, намагаючись при цьому зберегти напругу між смислом і несвідомим.

У цьому акті перекладач неминує зазнає впливу обох систем. Він водночас учень і ініційований. Щоб перенести сенс, він мусить на якийсь час дозволити чужій мові проникнути в себе, змінити власні мовні рефлекси, сприйняття, навіть ритм мислення. Перекладацький досвід – це мікротравма, адже кожен раз, коли людина говорить «мовою іншого», вона частково руйнує і відбудовує власну ідентичність.

Таким чином, переклад стає актом подвійного народження: народження нового тексту і водночас народження нового перекладача. Його професійна діяльність – це постійне відновлення рівноваги між двома «живими» мовами, між двома духовними світами, між двома несвідомими, які ніколи не можуть бути повністю синхронізованими.

Якщо мова – живий організм, то її значення – це не анатомія, а пульс. Кожне слово б'ється у своєму ритмі, несе історію уживань, травм, повторів, жартів і замовчувань. У перекладі цей пульс доводиться зчитувати на слух, без гарантії, що серцебиття іншої мови збігатиметься із нашим власним.

Фердинанд де Сосюр наголошував, що у мові існують лише відмінності, а не позитивні сутності [6, с. 120]. Ми розуміємо слово лише через його місце в мережі відмінностей, через те, чим воно не є. Це означає, що значення завжди відносне, контекстуальне, нестабільне. Кожна мова створює

свою «топографію смислів», у якій слова відкидають і притягують одне одне, утворюючи символічну динаміку.

Перекладач, переходячи з однієї топографії до іншої, неминує стикається з феноменом зсуву значень – тим, що у психоаналізі нагадує механізм «зміщення». Слово наче переміщується з однієї системи координат у другу, але не завжди зберігає свою емоційну вагу. Те, що у вихідній мові є вираженням болю, у перекладі може прозвучати як буденність, а те, що там звучить іронічно, тут може набувати агресивності. У цих мікрозсувах виявляється не помилка, а межа між двома несвідомими.

Денотативне значення крізь призму психоаналітичної теорії – це лише поверхня айсберга, раціонально фіксований зв'язок слова з об'єктом, дією чи станом речей у реальному або можливому світі [12, с. 176–183]. Проте ця поверхня майже ніколи не є достатньою. Глибше приховане конотативне значення – те, що надає слову темпераменту, емоційного забарвлення, соціального статусу чи морального підтексту [13, с. 156–158]. Воно формується у взаємодії колективного досвіду та індивідуального переживання. І саме ця невидима зона створює найбільше викликів для перекладача, бо її не можна передати прямим відповідником.

У такій перспективі конотації – це своєрідні відлуння несвідомого у мові. Вони несуть не лише культурну пам'ять, а й афективну енергію, тобто емоційний заряд, який живе у слові незалежно від його граматичної функції. Слово може бути «теплим» або «холодним», «загрозливим» або «милосердним» навіть без жодних епітетів. Іноді ця енергія сягає колективних архетипів: поняття «дім», «мати», «віра» мають у різних мовах несумірні глибини смислу. Перекладач мусить не просто знати їхнє словникове значення, а відчутти, як вони резонують у психіці носіїв мови.

Саме тут виникає поняття приватного значення, яке не вписується у колективну норму. Кожен індивід має власні емоційні асоціації зі словами, зумовлені досвідом, пам'яттю, дитячими травмами, особистими історіями любові чи втрати. Для одного слово «осінь» може бути символом краси, для іншого – болісного прощання; для одного «вогонь» – джерело тепла, для іншого – досвід руйнування. Ці приватні значення формують підґрунтя індивідуальної мовної свідомості, і перекладач, сам того не усвідомлюючи, переносить їх у текст.

Так психоаналітична оптика дозволяє побачити, що у процесі перекладу стикаються не лише

дві мови, а й два набори конотацій – колективних і приватних. Перекладач часто проектує власне емоційне ставлення до слова, навіть коли прагне бути максимально точним. Його вибір між двома можливими синонімами може зумовлюватися не контекстом, а внутрішньою схильністю: бажанням пом'якшити, уникнути грубості, зберегти гармонію чи, навпаки, увиразнити конфлікт. Це несвідома інтерпретація, що змінює текст не гірше, ніж свідоме редагування.

Тому питання точності у перекладі набуває нового виміру. Йдеться не лише про граматичну чи лексичну відповідність, а про емоційно-символічну еквівалентність. Передати слово – означає передати його психологічну гравітацію, його тональність, його місце у системі бажань мови. Як писав Лакан, несвідоме говорить мовою метонімій і метафор [17, с. 160]; воно постійно рухає значення між словами, створюючи нескінченний ланцюг означників. Перекладач стає учасником цього руху – він не просто «перекладає», а продовжує роботу самого несвідомого.

Отже, денотативне значення забезпечує стабільність, конотативне – життя, а приватне – індивідуальну непередбачуваність. Саме на їх перетині народжується переклад, який не є копією оригіналу, а його психічним відгуком. У цьому сенсі перекладач – не тінь автора, а його інтерпретуюче відображення, яке повторює не форму, а рух думки, відчуття і несвідомого дихання мови.

Якщо мова – це жива система, що пульсує в кожному акті говоріння, то перекладач є тим, хто безпосередньо торкається її нервових вузлів. Його робота завжди супроводжується подвійним напруженням: з одного боку, потребою залишатися точним, з іншого – неможливістю повністю усунути власне несвідоме. У цьому сенсі перекладач подібний до психоаналітика: він прагне бути нейтральним, проте неминуче залучений у процес.

Перекладач часто не усвідомлює, що саме через його мовлення прориваються витіснені елементи – страхи, ідентифікації, етичні настанови. Коли він перекладає, його власні символічні структури взаємодіють із структурами мови оригіналу, і ця взаємодія завжди має емоційний вимір. Звідси – механізми витіснення, зміщення, згущення, описані Зигмундом Фройдом. Наприклад, перекладач може несвідомо приглушити грубий чи еротичний підтекст, замінюючи його «нейтральним» відповідником; або, навпаки, підсилити агресію там, де автор говорив іронічно.

Ці несвідомі вибори створюють у перекладі «тіні смислів» – невидимі нашарування, які відо-

бражають не лише позицію автора, а й стан перекладача. Кожен переклад, навіть технічний, містить психічний автограф свого творця. Це не вада, а неминуча умова людського посередництва між мовами. Тому психоаналітичний підхід до перекладу не знецінює професію, а навпаки – повертає їй людську глибину.

Свого часу Жак Лакан сформулював принципово важливу тезу: несвідоме структуроване як мова [2]. Це означає, що несвідоме – не хаос, а система, що працює за законами означника, через заміщення, повтор, натяк, застереження. І якщо несвідоме структуроване як мова, тоді кожна мовна дія (у тому числі переклад) є потенційним місцем прояву несвідомого. Перекладацький текст стає симптомом – він несе сліди не лише автора, а й перекладача.

У такому разі цей прояв можна описати через кілька механізмів, які психоаналіз вивів на рівень категорій.

Перша – це витіснення. Перекладач може несвідоме згладжувати, пом'якшувати або повністю прибирати фрагменти тексту, що викликають у нього емоційний дискомфорт, суперечать його уявленню про етичне, викликають сором або загрозу. Агресивна лексика може ставати нейтральною; сексуально відверте – «культурно виваженим»; пряме – евфемістичним. Формально це пояснюється як «культурна адаптація для цільової аудиторії», але психоаналітично ми бачимо роботу захисного механізму, що намагається «прибрати» тривожний елемент. Витіснення тут не випадкова помилка, а слід внутрішнього конфлікту.

Друга категорія – це зміщення. У фрейдівському сенсі зміщення – перенесення емоційної ваги з небезпечного елемента на безпечніший. У перекладі це виглядає як легка, майже непомітна зміна акценту. Перекладач не прибирає зміст, але змінює його центр гравітації. Те, що в оригіналі було болючим ядром, у перекладі стає побічною деталлю. Жак Лакан пов'язував зміщення з метонімією: смисл пересувається вздовж ланцюга означників [17, с. 160]. У практиці це є «розмазуванням» гострого моменту, аби він не вдарив так сильно.

Третя категорія – згущення. Зигмунд Фройд описував згущення як накладання кількох смислів в одному образі (типовий механізм сновидіння). Жак Лакан співвідносив згущення з метафорою [17, с. 160]. У перекладацькому тексті згущення стається тоді, коли перекладач, не знайшовши точного відповідника, пропонує варіант, що містить «надлишок» – його власне інтерпретативне

домислення. У результаті в перекладі з'являється щільність, якої не було в оригіналі. Це не просто «красивіше сказано». Це сигнал про те, що перекладач увів у текст власний досвід, власну позицію, власний афект.

Ще однією категорією є обмовка / «помилка». Зигмунд Фройд переконливо показував, що обмовки не є випадковими, а радше виявляють витіснений зміст [4]. У перекладацькій практиці вперті, повторювані «помилки» щодо певного терміна, топоніма, прізвища, ідеологічно навантаженого поняття можуть свідчити не про некомпетентність, а про конфлікт: перекладач, можливо, не погоджується з авторською рамкою і, не дозволяючи собі відверто її змінювати, постійно «збиває кут». Текст ніби підписується подвійною рукою.

Потрібно також згадати про забування. Перекладач може раптово «не згадати» слово, яке він знає і яким користується постійно. У професійному середовищі це приписують утомі, вигоранню, перевантаженню. Психоемоційне пояснення звертає увагу на інше: іноді таке забування є формою опору. Несвідоме блокує доступ до певної лексеми, бо ця лексема несе зміст, що викликає напругу (етичну, політичну, інтимну). Тобто суб'єкт ніби «тимчасово позбавляється інструмента», аби не вступати в небажану близькість із текстом.

Як бачимо, більшість цих механізмів – витіснення, зміщення, згущення, обмовка, забування – це не просто технічні похибки. Це вияви того, що переклад завжди є діалогом між текстом автора і психікою перекладача. У перекладацькому продукті ми читаємо не лише культурні відмінності мов, а й психологічну драму суб'єкта, який узявся бути посередником.

Коли ми заглиблюємося в процес перекладу, обов'язково маємо згадати про такі явища як перенос і контрперенос у перекладі. Психоемоційний опис перенос як ситуацію, коли пацієнт проєктує на аналітика почуття й очікування, що насправді адресовані фігурам із минулого; контрперенос – як відповідну свідому й несвідому реакцію аналітика. У перекладі ця логіка проявляється напрочуд чітко.

Перекладач може несвідомо ставитися до автора як до фігури, яка заслуговує на захист, возвеличення, делікатне редагування «заради репутації» – або навпаки, як до фігури, яку треба викрити, оголосити її вульгарність, грубість, неосвіченість. Це не просто стилістичні варіанти. Це перенос: автор набуває для перекладача психологічного статусу

«вчителя», «суперника», «пацієнта», «батька», «друга», «ворога», «свідка травми». Цей перенос потім впливає на тон перекладу: інтонація стає теплішою або жорсткішою, іронія або нівелюється, або навпаки підкреслюється.

Відповідно, контрперенос – це відповідь перекладача на текст. Перекладач може відчувати огиду до матеріалу (наприклад, мова ненависті, мова дегуманізації), але з різних причин (комерційних, професійних, контрактних) мусить його перекладати. У цьому випадку контрперенос проявляється у формах дрібних підкреслень, зсувів реєстру, легкого сарказму або ледь помітних інтонаційних змін. Це вже не «нейтральна передача змісту», це обробка тексту через власну етичну позицію. В екстремальних випадках перекладач змінює текст, «аби не поширювати зло» – і тут етичний вимір входить у прямиий конфлікт із професійним.

Наступною категорією, яка має бути обов'язково згадана є опір і виснаження як симптоми. У нашому контексті опір – ще один важливий показник психічної участі перекладача. У перекладацькій практиці опір часто маскується під «не можу змусити себе сісти», «цей текст не йде», «я весь час відволікаюся». У виробничих умовах це пояснюють дедлайнами й перевантаженням. Але опір може бути адресним: він виникає до конкретного тексту або навіть до конкретного фрагмента тексту. Це означає, що матеріал торкається чогось для перекладача небезпечного, болючого, неприйняттого. Опір тут не лінь, а сигнал: «ця частина тексту входить на заборонену територію мого психічного апарату». Усвідомлення цього механізму важливе не лише для саморефлексії, а й для професійної етики, адже перекладач повинен розуміти, коли саме його внутрішній опір починає переписувати автора.

Окремої уваги потребує взаємодія перекладача з текстом іноземною мовою. Зигмунд Фройд неодноразово вживав метафору чужої мови для опису несвідомого: несвідоме говорить нам «мовою, яку ми ніби розуміємо, але не впізнаємо як свою» [11, с. 59–85]. У перекладі цей образ працює в обидва боки. Іноземна мова, з якою працює перекладач, часто справді функціонує як «інше несвідоме»: у ній дозволено те, що заборонено в рідній мові; в ній сором артикується інакше; в ній влада виправдовується іншими формулами; в ній насильство може називатися евфемізмом, а турбота – професійним жаргоном.

Перекладач у такій ситуації виконує подвійну інтерпретацію. З одного боку, він має з'ясувати,

«що сказано буквально». З іншого – «чому це сказано саме так». Тобто він паралельно з перекладом здійснює аналіз культури: простежує, як у цій мові нормалізують агресію, як уникнення прямої відповідальності маскується граматиною пасиву, як колективний сором ховається у жарті. У науковій і юридичній комунікації це особливо небезпечно, бо тут ідеологічні зсуви маскуються як «нейтральна термінологія».

Прикладом структурного втручання таких механізмів є історія англійських перекладів Зигмунда Фрейда. Перекладачі в ряді випадків навмисно замінювали його більш життєву, розмовну, часом тілесно прямолінійну лексику на клінічно-медичну, формалізовану термінологію, ближчу до тодішньої американської інтелектуальної норми. Внаслідок цього відбулася не просто стилістична корекція, а зміна самого способу, в який англійський читач міг «чути» психоаналіз. Тобто була переписана сама інтонація несвідомого [9, с. 120–132]. Те, що в автора звучало як жива розмова про потяг, сором, заборону, в перекладі набувало тону лікарського протоколу. Маємо справу з тим самим механізмом витіснення – тільки вже не індивідуальним, а культурним.

У професійній риторикі переклад описують через ідеали «точності», «вірності», «нейтральності». З погляду психоаналізу ці формули виявляються утопічними – не через слабкість перекладача, а через природу самої діяльності. Перекладач ніколи не є «прозорим провідником». Він завжди є співучасником творення сенсу. Він здійснює відбір, розставляє акценти, приглушує або підсилює афект, тобто керує тим, як інший читач почує автора. Перекладач несе відповідальність не тільки мову, а й етичну.

Йдеться, по суті, про відповідальність за психічний образ автора в іншій культурі. Перекладач вирішує, чи донести читачеві шок, з яким автор працює; чи дозволити агресії автора прозвучати як агресія; чи навпаки – зм'якшити насильство через мову тактичних евфемізмів; чи не відтворить він у перекладі мізогінні, расові, колоніальні структури автора як «норму»; чи має право «підчищати» автора задля його репутації, жертвуючи історичною правдою тексту.

У цьому сенсі психоаналітичний підхід не просто пояснює переклад – він дисциплінує перекладача як суб'єкта. Перекладач має навчитися чути не лише текст, а й самого себе в тексті. Ставити собі професійні запитання: Чому я тут пом'якшив? Чому я тут зробив жорсткіше? Чому я не міг згадати слово? Чому я не витримую цього абзацу? Чому я хочу захистити автора – або принизити його? І що буде з читачем, якщо я залишу це саме так?

Така саморефлексія – не розкіш і не психологізація професії «зайвими словами». Це етична вимога, без якої переклад залишається сліпою владою над смыслом. Узагальнюючи, можна сказати: переклад – це не лише техніка міжмовної передачі інформації. Це місце зустрічі двох мов як двох живих організмів; місце зіткнення колективних і приватних значень; місце, де несвідоме перекладача вступає у діалог з несвідомим автора; простір, у якому перенос, контрперенос, опір і витіснення стають не побічними ефектами, а умовами роботи. Саме тому неможливо говорити про повністю «нейтрального» перекладача і так само неможливо вимагати від перекладу ідеальної прозорості. Переклад – це завжди людська присутність у мові іншого. І ця присутність повинна бути не заперечною, а усвідомленою.

Список літератури:

1. Vinay J.-P., Darbelnet J. *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation* / trans. by J. C. Sager, M.-J. Hamel. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1995. 342 p.
2. Lacan J. *Écrits: A Selection* / transl. by A. Sheridan. London: Tavistock Publications, 1977. 338 p.
3. Freud S. *The Psychopathology of Everyday Life* // *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. VI / trans. and ed. by J. Strachey. London: Hogarth Press, 1960.
4. Freud S. *The Psychopathology of Everyday Life* // *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. VI / trans. and ed. by J. Strachey. London: Hogarth Press, 1960.
5. Saussure F. de. *Course in General Linguistics* / trans. by W. Baskin. New York: Philosophical Library, 1959. P. 67.
6. Saussure F. de. *Course in General Linguistics* / trans. by W. Baskin. New York: Philosophical Library, 1959. P. 120.
7. Humboldt W. von. *On Language: The Diversity of Human Language-Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind* / ed. by M. Losonsky, trans. by P. Heath. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. P. 54.
8. Humboldt W. von. *On Language: The Diversity of Human Language-Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind* / ed. by M. Losonsky, trans. by P. Heath. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. P. 23.

9. Translation in and of Psychoanalysis // Translation: Crafts, Contexts, Consequences / ed. by K. Sturge, C. Way. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. P. 120–132.
10. Translation in and of Psychoanalysis. Translation: Crafts, Contexts, Consequences / ed. by K. Sturge, C. Way. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. P. 120–132.
11. Tristán M. S. Psychoanalysis and Translation: A Literature Review. *Letras*. 2014. Vol. 56. P. 59–85.
12. Lyons J. *Semantics*. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1977. P. 176–183.
13. Nida E. A. *Toward a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill, 1964. P. 156–158.
14. Newmark P. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall, 1988. P. 38–40.
15. Morsy A. E. *Diplomatic Translator/Interpreter in Pharaonic Egypt*. URL: <https://www.researchers.mq.edu.au/files/198506298/198481126.pdf> (дата звернення: 20.10.2024).
16. Psychoanalysis. *Encyclopædia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/science/psychoanalysis> (дата звернення: 20.10.2024).
17. Lacan J. *Écrits: A Selection* / transl. by A. Sheridan. New York: W. W. Norton & Company, 1977. P. 160.
18. Quinney A. Translation as Transference: A Psychoanalytic Solution to a Translation Problem. *The Psychoanalytic Review*. 2004. Vol. 91. No. 6. P. 783–806.
19. Mayer A. The Ambivalent Translator: Towards a History of Psychoanalytic Translations. *Psychoanalysis and History*. 2023. Vol. 25. No. 1. P. 5–28.
20. Afrouz M. Interdisciplinary Comparative Literature: Comparative Vision of Lacanian Psychoanalytic Theories through the Lens of Translation Studies. *Journal of Language and Translation*. 2022. Vol. 12. No. 1. P. 1–14.
21. Hubscher-Davidson S., Lehr C. (eds.). *The Psychology of Translation: An Interdisciplinary Approach*. London: Routledge, 2022. 234 p.
22. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. 3rd ed. London; New York: Routledge, 2018. 353 p.
23. Robinson D. *Translation and Taboo*. DeKalb: Northern Illinois University Press, 1996. 234 p.
24. Лановик М. Психологія та сучасні проблеми перекладознавства. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: Літературознавство. Тернопіль, 2010. Вип. 30. С. 234–245.
25. Лановик М. Міжнародні горизонти і текстуалізована свідомість українських письменників: монографія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. 440 с.
26. Менжулін В. Freud в Україні: транслітерація у світлі біографії. *Філософська думка*. 2009. № 4. С. 76–88.
27. Менжулін В. Філософія, біографія та психоаналіз: випадок Ніцше. *Sententiae*. 2009. № 2. С. 108–119.
28. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Вінниця: Нова книга, 2004. 576 с.
29. Карабан В. І. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову: навчальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2008. 560 с.
30. Стріха М. Український переклад і перекладачі: між літературою і націєтворенням. Київ: Факт; Наш час, 2006. 440 с.

Shkola I. V., Polulyakhov A. S., Moroz A. A. TRANSLATION FROM THE POSITION OF PSYCHOANALYTICAL THEORY

The article investigates translation activity from the perspective of psychoanalytic theory. The relevance of the work is determined by the transformation of translation in the modern globalized world from a technical operation into a complex cognitive-psychological process where the human factor remains irreplaceable. The necessity for a deeper understanding of the unconscious mechanisms influencing translation decisions, as well as the integration of a psychological component into specialist training, is emphasized.

The aim of the article is to explore translation activity through the lens of psychoanalytic theory, focusing on identifying the role of unconscious processes in shaping translation strategies and decisions. To achieve this aim, an interdisciplinary approach is used, integrating the tools of translation studies, psychoanalysis, and linguistics. The theoretical and methodological foundation is formed on the concepts of classical psychoanalysis by S. Freud and structural psychoanalysis by J. Lacan, as well as the ideas of W. von Humboldt and F. de Saussure.

It is proven that language is considered not merely as a communication tool but as a living organism reflecting the collective unconscious, historical traumas, and cultural archetypes. The translator is defined as a mediator between two such organisms, and their activity is presented as an act of double birth – of a new text and a new translator. The unconscious mechanisms influencing translation are analyzed in detail: repression, displacement, condensation, slips, and forgetting. The phenomena of transference and countertransference, which shape the tone and emphasis of translation, are examined.

Particular attention is paid to analyzing the influence of connotative and private meanings, which carry emotional charge and individual associations, making a completely objective translation impossible. It is determined that the pursuit of ideals such as "accuracy" and "neutrality" is utopian due to the nature of translation as an activity involving the unconscious. Instead, the idea of the translator's conscious self-reflection is proposed as an ethical requirement. It is concluded that translation is not a technical transfer of information but a space for the meeting of two languages and cultural psyches, where the translator's unconscious enters into a dialogue with the author's unconscious, and transference, resistance, and defense mechanisms become integral conditions of the work.

Key words: *translation, psychoanalysis, unconscious, Sigmund Freud, Jacques Lacan, transference, defense mechanisms, language as a living organism, translator's self-reflection, connotative meaning.*

Дата надходження статті: 03.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025